

Woszczenko, Aleksandra; Szewczyk, Jarosław

**Rysunkowe inwentaryzacje wnętrz wiejskich
domów w gminach Hajnówka i Dubicze
Cerkiewne - nowe wyniki poszukiwań
terenowych**

"Biuletyn Konserwatorski Województwa
Podlaskiego", 22, 2016, s. 143-154

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ALEKSANDRA WOSZCZENKO, JAROSŁAW SZEWCZYK*
Białystok

Rysunkowe inwentaryzacje wnętrz wiejskich domów w gminach Hajnówka i Dubicze Cerkiewne – nowe wyniki poszukiwań terenowych

Jesienią 2014 roku kilkunastu studentów Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej realizowało pod opieką naukowo-dydaktyczną arch. Jarosława Szewczyka poszukiwania terenowe w wybranych wsiach województwa podlaskiego. Poszukiwano starych, lecz wciąż zamieszkałych domów wiejskich, w których zewnętrznej formie architektonicznej lub wnętrzach najłatwiej jest rozpoznać dawne wzorce estetyczno-funkcjonalne, obejmujące między innymi:

- estetyczne podkreślenie lub wyeksponowanie kąta sakralnego (dawniej zwanego *pokuciem*);
- dominacja pieca lub systemu piecowego jako podstawowych elementów wpływających na rozplanowanie i estetykę wnętrza;
- szczególna rola systemu kominowego jako determinanty rozplanowania wnętrza (domy z dookołopieczną amfiladą pomieszczeń, zwłaszcza gdy w dolnej części komina znajdowała się wędzarnia);
- estetykę wnętrza bazującą na tekstyliach, zwłaszcza tych domowego wyrobu (chodnikach-*szmaciakach*, pasiastych *radziużkach*, narzutach tkanych na krosnach i tym podobnych);
- inne dawne elementy wystroju (na przykład stare dewocjonała), umeblowania (na przykład kufrы – *sunduki*) lub cechy rozplanowania (alkierz sypialny, komora).

Zrozumiała nieufność mieszkańców utrudniała poszukiwania, te bowiem miały zaowocować dokumentacją rysunkową i fotograficzną, do czego niezbędna była zgoda właścicieli nie tylko na dostęp do wszystkich pomieszczeń w domu, lecz także na długotrwałą pracę grupy studentów we wnętrzu. Mimo to udało się pozy-

* Aleksandra Woszczenko jest studentką Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej. Jarosław Szewczyk jest pracownikiem naukowym WA PB. Artykuł powstał w ramach badań statutowych nr S/WA/1/12, realizowanych w 2016 roku.

skąć dokumentację fotograficzną i rysunkową kilkunastu wnętrz domów i opublikować serię artykułów w czasopiśmie „Architecturae et Artibus”¹ (część uzyskanych materiałów jest nadal w opracowaniu).

Rok później ponowiono poszukiwania, angażując w nie kolejnych trzydziestu studentów, zgodnie z nowym cyklem dydaktycznym. Wyjazdy w teren i towarzyszące im prace inwentaryzacyjne i rysunkowe zrealizowano pod koniec 2015 i na początku 2016 roku. Również w tej serii poszukiwań zebrano materiały graficzne i tekstowe (w tym zapisy wywiadów) dotyczące kilkunastu budynków. Materiały te są opracowywane i analizowane, a oparte na nich opracowania zostały już lub będą złożone do publikacji w wybranych czasopismach naukowych i regionalnych (np. „Architecturae et Artibus”, „Bielski Hołstinec”).

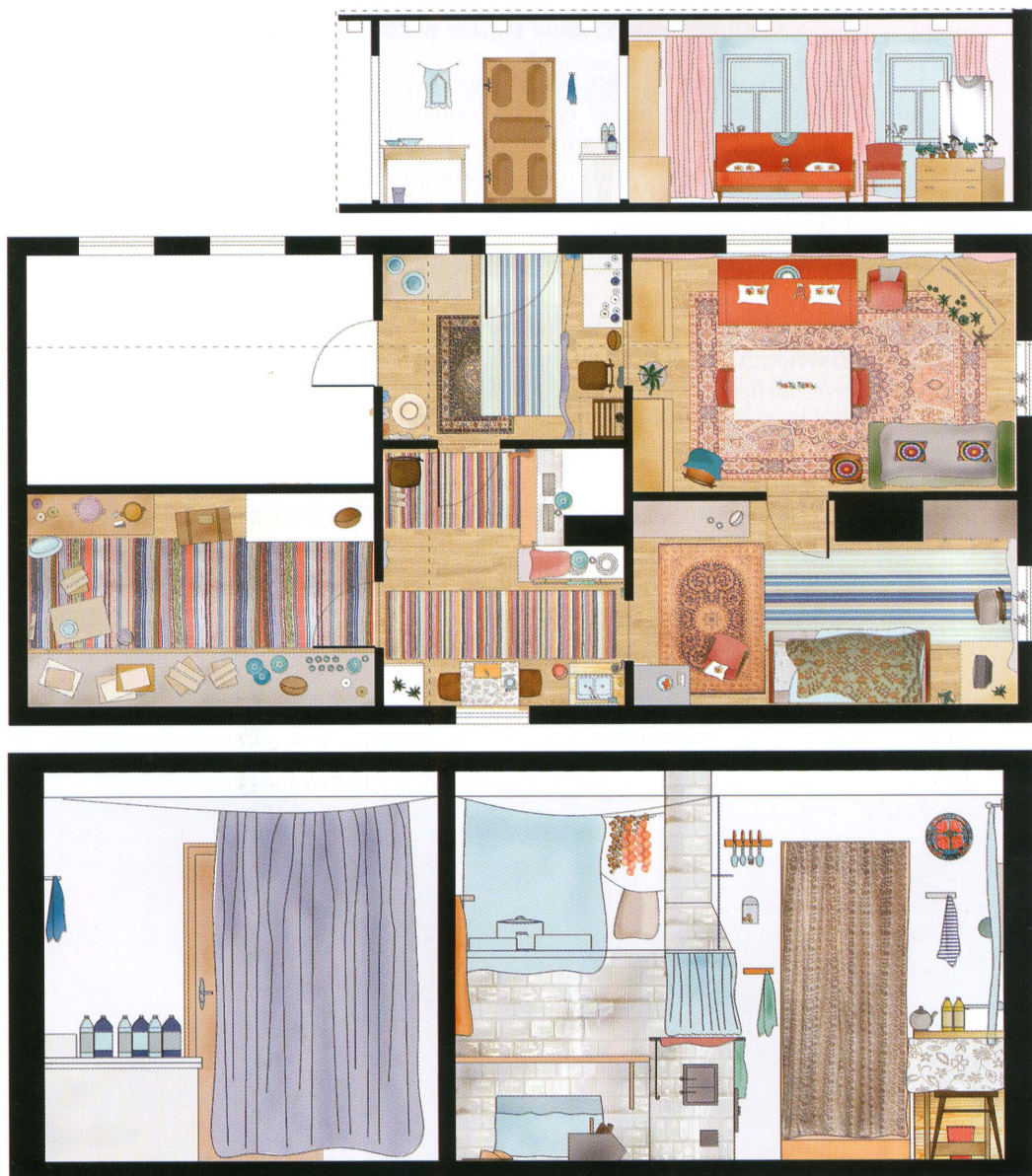
W niniejszym artykule zaprezentowano część materiałów najbardziej precyzyjnych pod względem graficznym. Wybrano rysunki pięciu domów (projekcje ortogonalne: rzuty i przekroje), w tym czterech położonych we wsiach z obszaru gminy Hajnówka i jednego z obszaru przyległej gminy Dubicze Cerkiewne. Rysunki te pokazują nie tylko rozplanowanie, lecz także wystrój wnętrz domów mieszkalnych. Celem autorki rysunków, Aleksandry Woszczenko (studentki WA PB), było bowiem utrwalenie na rysunkach stanu zastanego, bez żadnych korekt, upiększeń, „czyszczenia” rysunków lub pomijania czegokolwiek. Wnętrza domów utrwalono tak, aby uwzględnić ich stan codzienny, włącznie z przedmiotami i akcesoriami używanymi na bieżąco w powszednim życiu i w miarę możliwości wraz z całym codziennym nieładem.

Zaprezentowane tu graficzne opracowania inwentaryzacyjne podano na prawach materiałów źródłowych, z myślą o ich użyteczności dla architektów, etnografów, kulturoznawców i regionalistów. Uzupełniono je o podstawowe informacje o budynkach, a także o fragmenty wywiadów przeprowadzonych z właścicielami tych domów w listopadzie i grudniu 2015 roku oraz w maju 2016 roku, przy czym zachowano oryginalny styl wypowiedzi. W zacytowanych tu fragmentach wywiadów uwzględniono też informacje poboczne, drugorzędne, lecz możliwie najpełniej nakreślające szerszy kontekst kulturowy związany z zaistnieniem i historią tych budynków.

Dom we wsi Dubińska Ferma (nr 2) w gminie Hajnówka

83-letnia właścicielka domu Elżbieta Jańczuk poinformowała, że ten stonkowo niewielki drewniany dom o wydłużonym rozplanowaniu wzniesiono w 1934 roku. Jak mówi respondentka, (...) *dom został odziedziczony w spadku po rodzicach męża. Z tego, co się dowiedziałam od wcześniejszych gospodarzy, stolarkę okienną wykonywali rzemieślnicy żydowscy. Znajdujący się w centralnej części domu piec początkowo był gliniany, ale w 1965 roku został przebudowany jako kaflowy. Przylegająca doń ogrzewana leżanka w wielu przypadkach była pomocna przy leczeniu grypy. Na leżance suszono też zboże (...). Zalecano, by chory, poleżał na leżance jakiś czas, a zboże wyciągnie wszelkie dolegliwości związane z chorobą. A sam piec służył głównie do pieczenia chleba.*

Do powyższych słów rozmówczyni można dodać następujące uwagi: system piecowy składa się z centralnie usytuowanego pieca wielofunkcyjnego

1. Przekrój podłużny, rzut i przekrój poprzeczny domu we wsi Dubińska Ferma w gminie Hajnówka.

Wszystkie rys. A. Woszczenko, 2016.

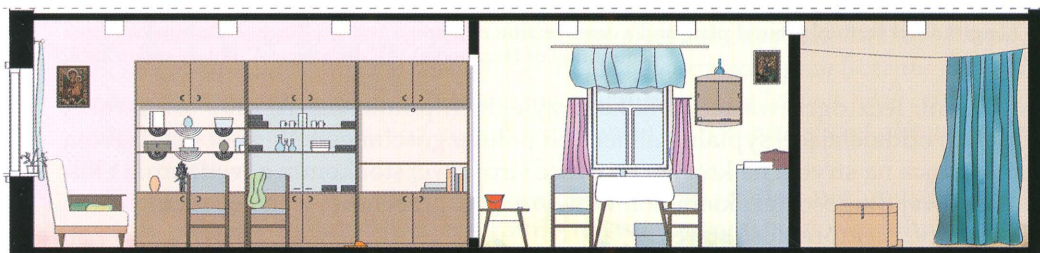
Longitudinal section, ground plan, and a cross section of a house in the village of Dubińska Ferma (commune of Hajnówka). All drawings: A. Woszczenko, 2016.

(w kuchni, lecz ogrzewającego kilka przyległych pomieszczeń) oraz tak zwanej ścianówki oddzielającej sypialny alkierz od pokoju gościnnego. W sieni jest drabina prowadząca na strych, na którym na desce stropowej stoi komin z wędzarnią i kilkumetrowej długości leżakiem kominowym oraz przechowywane są nieużywane już sprzęty, niektóre dość stare.

Dom we wsi Wygoda (nr 13) w gminie Hajnówka

Drewniany dom nr 13 we wsi Wygoda wzniesiono około 1935 roku. Ma on bogate zdobienia zewnętrzne, w tym ozdobny ganek (pominięto je w rysunkach inwentaryzacyjnych, a rozrysowano jedynie wnętrze domu). Jego wewnętrzne rozplanowanie jest podobne do budynku opisanego wcześniej, z tym tylko, że system piecowy ze ścianówką nie oddziela alkierza od głównego pokoju, lecz rozdziela dwa równoprawne pokoje mieszkalne. W kątach pomieszczeń mieszkalnych zawieszono obrazy religijne – ich narożne usytuowanie jest reliktem dawnego pokucia.

Obecnym właścicielem i zarazem rozmówcą podczas prac inwentaryzacyjnych jest Tadeusz Perestret (65 lat), który podał następujące informacje o tym budynku i jego wnętrzu: *Dom odziedziczyłem w spadku od Bazylego Jałozy w 1990 roku. (...) Kiedy się wprowadziłem, dom miał cztery pomieszczenia: sieni, kuchnię, pokój oraz komórkę. Pokój z centralnie umiejscowionym piecem rozdzieliłem na dwa oddzielne pomieszczenia, a znajdujący się w kuchni piec przebudowywałem. (...) Dodatkowo dom od prawej strony posiadał wcześniej dobudowaną część gospodarczą, gdzie znajdował się parnik. Z czasem dobudówkę rozebrałem, gdyż deski zaczęły gnici i pomieszczenie nie nadawało się do użytku. (...) Podejrzewam, że dach wcześniej był pokryty dranicą. Na strychu posiadam wiele przedmiotów codziennego użytku, należących do wcześniejszego właściciela: sunduki, krosno*

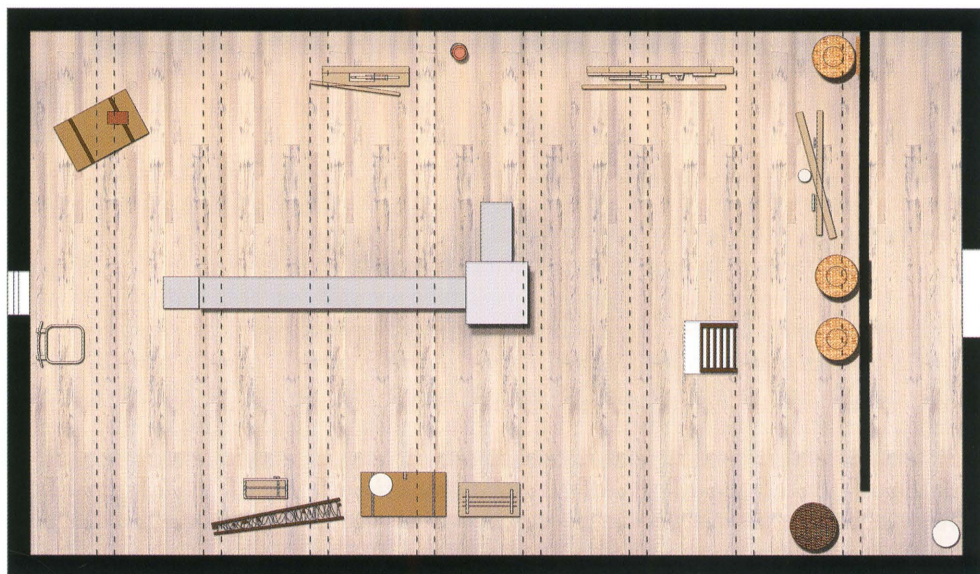
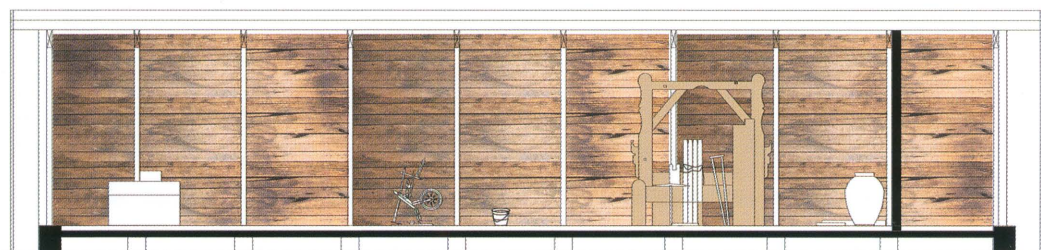
tkackie, korobki [kosze ze słomy], kołowrotki, wjadło do nici, szpularz, drewniane łopaty do pieczenia chleba, a także wiklinowy koszyk z pokryciem, który służył do przenoszenia roju pszczoł. Ciekawostką jest zastosoowanie dodatkowej ścianki na poddaszu, tak zwane podwojenie szczytu. Nie wiem w jakim celu była wyznaczona dodatkowa przestrzeń, ale podejrzewam, że służyła w celu ukrycia się przed wrogiem w czasie wojny. Z jednej strony szczyt jest doświetlony oknem, z drugiej zaś znajdują się niewielkie, otwierane drzwiczki. W pokoju połączonym z kuchnią, w podłodze widnieje uchwyt i kwadratowy właz do piwnicy. Na poddaszu stoi wyprowadzony komin (a w nim wędzarnia) nazywany przez właściciela kanałem bandurowym oraz dwa leżaki.

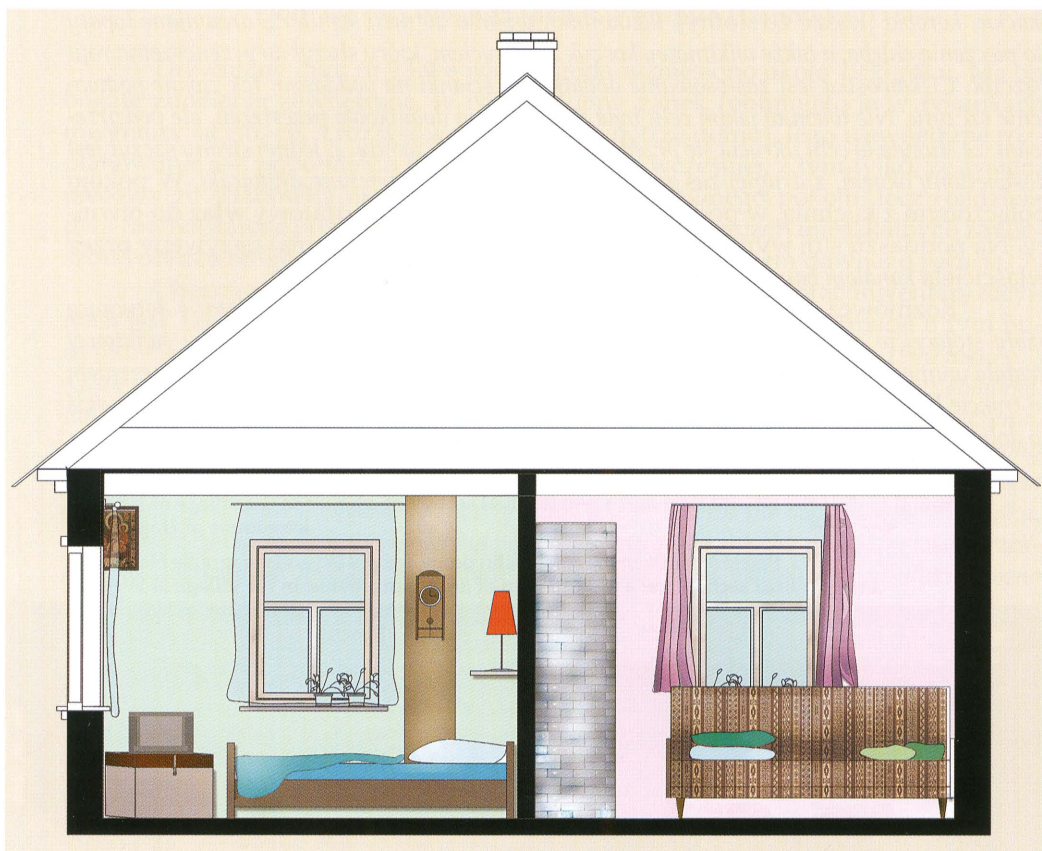
Rozmówca dodaje: Poprzedni właściciel przekazał mi ciekawą historię dotyczącą szafy stojącej w głównym pomieszczeniu domu. Otóż szafa w trakcie II wojny światowej została wyniesiona na zewnątrz domu i schowana w celu zabezpieczenia przed zniszczeniem w trakcie bombardowań. W tej szafie schował się żołnierz, który został postrzelony. Do dziś w dolnej części szafy zachował się otwór powstały w wyniku tego strzału.

2. Rzut parteru i przekrój podłużny domu we wsi Wygoda w gminie Hajnówka.
Ground plan of the ground floor and a longitudinal section of a house in the village of Wygoda
(commune of Hajnówka).

3. Przekrój podłużny i rzut strychu domu we wsi Wygoda w gminie Hajnówka.
Longitudinal section and a ground plan of an attic in a house in the village of Wygoda
(commune of Hajnówka).

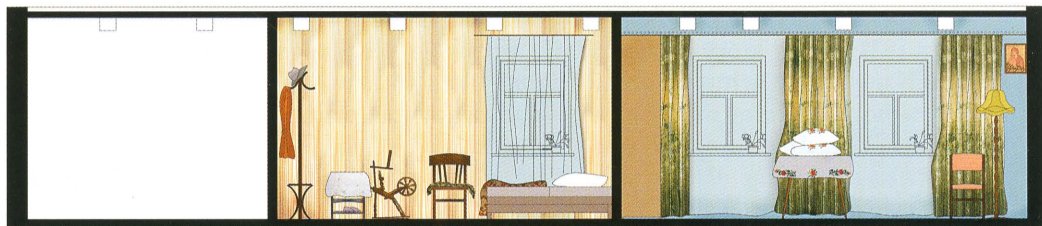

4. Przekrój poprzeczny domu we wsi Wygoda w gminie Hajnówka.
Cross section of a house in the village of Wygoda (commune of Hajnówka).

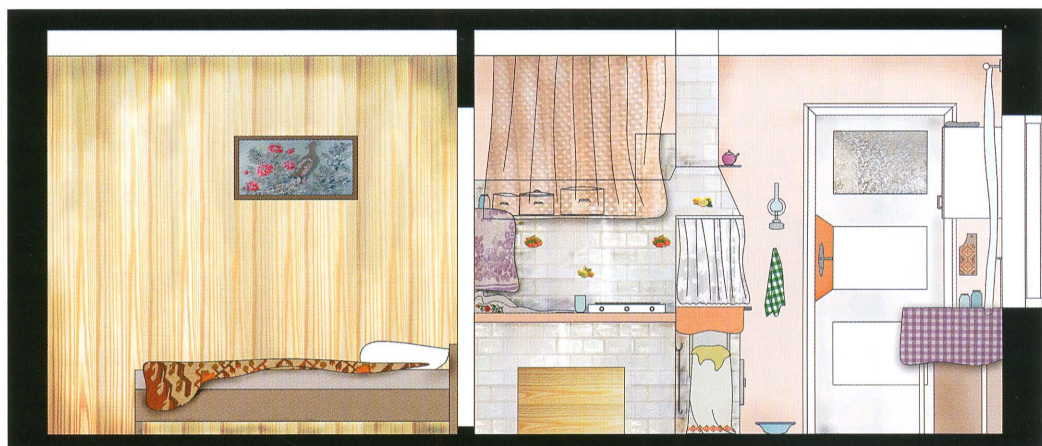
Dom we wsi Kotówka (nr 20) w gminie Hajnówka

Drewniany dom nr 20 we wsi Kotówka wzniesiono w 1949 roku. Ma on układ podobny do budynków opisanych wcześniej, lecz wejście usytuowane w bocznej części ściany wzdłużnej, podczas gdy obiekty we wsiach Wygoda i Dubińska Ferma miały drzwi wejściowe niemalże na osi budynku. Właścicielką (i rozmówczynią podczas wywiadu) jest 86-letnia Walentyna Treszczotko.

Respondentka mówi: *Dom budowałam wspólnie z moim mężem. Kupiliśmy wcześniej działkę o powierzchni 10 hektarów, następnie powstał dom oraz budynki gospodarcze. Piec jest już stary. Leżanka [ogrzewana ława przypiecową] podniosła się do góry, dlatego boję się rozpalać w piecu ze względu na możliwość pożaru. Wszystko robię na kuchence gazowej. Na zimę opuszczam dom i przenoszę się mieszkać do mojej córki. Jednak ciężko jest mi rozstawać się z moim domem. (...) Kiedyś wszelkie ozdoby, poduszki, makatki, ściereczki wykonywałam sama, dziergałam lub wyszywałam. Na oknach znajdowały się papierowe, wycinane przeze mnie ozdoby, które zastępowały dzisiejsze firanki. W domu znajduje się również zabytkowa maszyna do szycia, która szyla tylko prosto, później wszelkie obróbki trzeba było kończyć ręcznie.*

5. Przekrój podłużny i rzut domu we wsi Kotówka w gminie Hajnówka.
Longitudinal section and a ground plan of a house in the village of Kotówka (commune of Hajnówka).

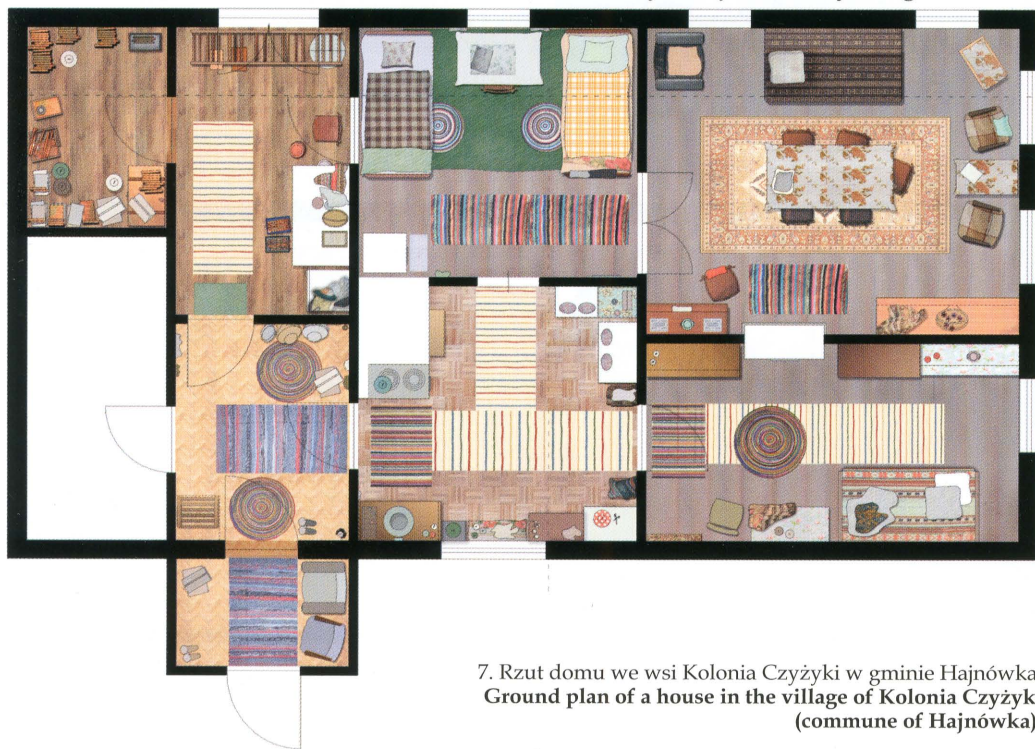
6. Przekrój poprzeczny domu we wsi Kotówka w gminie Hajnówka.
Cross section of a house in the village of Kotówka (commune of Hajnówka).

W pomieszczeniu gospodarczym właścicielka trzyma stary masywny kufer (z 1931 roku), który odziedziczyła po swojej teściowej. Kufer (*sunduk*) ma po bokach metalowe uchwyty oraz ozdobne okucia i zawiasy, a przy węższym boku mały schowek. Kufer ma również wbudowany zamek z możliwością zamknięcia na klucz. Właścicielka mówi o nim: *Panna młoda musiała mieć wszystkie tkaniny w tym kuferku (tkane płachty, ubrania, ręczniki, worki, pościel, poduszki, kołdry, makatki, wszystko, co było potrzebne do gospodarstwa). Pannę młodą w nocy zawożono do pana młodego. Na drugi dzień rano swaty wkładali sunduk na wóz, siadali na nim i z całą jego zawartością wieźli go do panny młodej. Dodatkowo przyjeżdżała rodzina panny młodej na furmankach. Młody musiał wyjść z chaty i wykupić sunduka za taką sumę, jaką wskazali swaty. Następnie oddawali sunduka pannie młodej, która następnie przebierała się i zapraszała wszystkich gości za stół. Później odbywały się tańce.*

Dom we wsi Kolonia Czyżyki (nr 62) w gminie Hajnówka

Dom znajdujący się w obrębie zabudowy kolonijnej wsi Czyżyki wzniesiono w 1929 roku. Nie jest on zamieszkały na stałe i służy jako domek letniskowy. Obecna właścicielka, Ala Buryłko, odziedziczyła go w 2014 roku po poprzednim właścicielu Mikołaju Bołtromiku, który był też pszczelarzem i w owym domu przetwarzał miód oraz wyrabiał woskowe świece liturgiczne (wewnątrz domu wciąż jeszcze znajduje się sprzęt pszczelarski).

Wejście do sieni poprzedza zabudowany ganek, który został zmodernizowany w latach 90. XX wieku i w tym samym okresie zabudowano też drzwi wejściowe, pierwotnie zlokalizowane w ścianie szczytowej od strony drogi. Dom ma

7. Rzut domu we wsi Kolonia Czyżyki w gminie Hajnówka.
Ground plan of a house in the village of Kolonia Czyżyki
(commune of Hajnówka).

8. Przekrój podłużny i przekrój poprzeczny domu we wsi Kolonia Czyżyki w gminie Hajnówka.
Longitudinal section and a cross section of a house in the village of Kolonia Czyżyki
(commune of Hajnówka).

oprócz sieni aż trzy komory (*sic!*), kuchnię i trzy izby. Wewnątrz zachował się główny piec kuchenny i dwa piece grzewcze.

Wewnętrzne zdobnictwo i wyposażenie obejmuje między innymi haftowane makatki, narzuty, chodniki domowego wyrobu (szmaciaki), a na ścianach fotografie i ikony (te ostatnie także w strefie kąta obrzędowego, czyli *pokucia*). Zachowały się też: kufer, stary kredens kuchenny, stare łóżka i stoły. W komorach przechowywane są stare przybory pszczelarskie.

Dach obecnie pokryty jest eternitem, ale wcześniej był kryty strzechą. Przy oknach zawieszone są ozdobne okiennice; poza tym ornamentyka zewnętrzna jest względnie skromna.

Dom we wsi Tofiłowce (nr 83) w gminie Dubicze Cerkiewne

Mieszkanka domu, Anna Rybak, poinformowała, że dom ten został przeniesiony tu z innej wsi w latach 30. XX wieku, zaś data jego powstania na wcześniejszym siedlisku nie jest znana. Jest to jeden z najmniejszych zinwentaryzowanych domów, jednoraktowy z sieni, komorą, izbą kuchenną i pokojem gościnnym. Na poddasze prowadzi drabina znajdująca się w komorze (a nie, jak zwykle, w sieni).

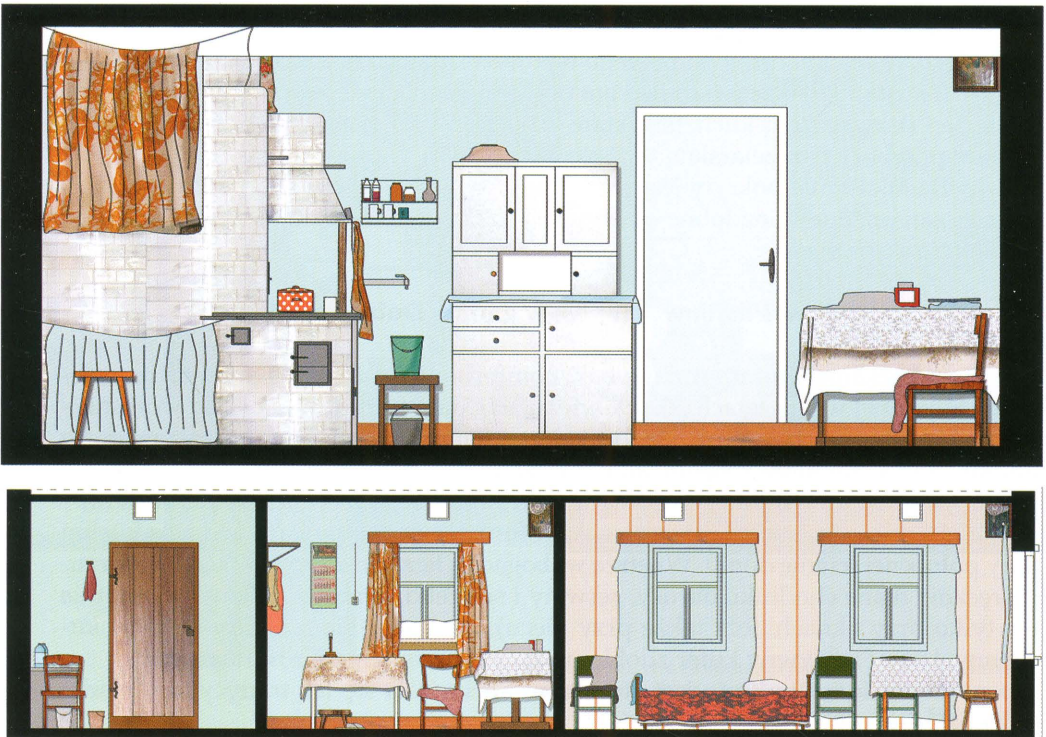
W domu jest tylko jeden piec wielofunkcyjny, usytuowany w kącie kuchni przy północnej ścianie domu. Wnętrze wzbogacają liczne tradycyjne tkaniny: narzuty, ręcznie tkane chodniki, obrusy, serwety i serwetki, firanki i zasłony (te ostatnie nie tylko przy oknach, lecz także przy piecu). Zachował się też stary kredens kuchenny, ławy i masywny kufer zdobiony jasnym ornamentem roślinnym.

Dach domu pokryty jest eternitem. Zachowała się też tradycyjna stolarka okienna i drzwiowa.

9. Rzut domu we wsi Tofiłowce w gminie Dubicze Cerkiewne.
Ground plan of a house in the village of Tofiłowce (commune of Dubicze Cerkiewne).

10. Przekrój poprzeczny i przekrój podłużny domu we wsi Tofiłowce w gminie Dubicze Cerkiewne.
Cross section and a longitudinal section of a house in the village of Tofiłowce (commune of Dubicze Cerkiewne).

Podsumowanie

Mimo postępu technologicznego i zmian cywilizacyjnych wnętrza wiejskich domów Białostocczyzny (a przynajmniej jej wschodniej części) wciąż pozostają interesującym polem badań nad ludową estetyką. W wielu domach można bowiem dostrzec poszukiwania nowej estetyki – ale utrzymanej w duchu szacunku dla dotychczasowej tradycji estetycznej.

Szczególnie interesujące są systemy piecowo-kominowe, ale też elementy zdobnicze będące relikdami dawnego *pokucia* (szczególne zdobienie jednego kąta w domu lub niekiedy nawet w każdym pomieszczeniu mieszkalnym). W niektórych domach nadal zachowane są stare kufry, rzadziej inne stare meble. Zwykle najstarsze akcesoria, narzędzia i nieużywane już meble przechowywane są też na strychu.

Szczególnie interesującymi elementami wystroju wnętrz zaprezentowanych tu domów są różnego rodzaju tekstylia: dywany, chodniki, narzuty, firany przy-okienne, firany przypieczowe, serwety i tym podobne. Ich nagromadzenie w wiejskim mieszkaniu istotnie wpływa na jego estetykę.

PRZYPISY

¹ Zob. następujące prace:

J. Perkowska i in., „*Pokuć*”, czyli tradycyjny kąt obrzędowy we wnętrzu wiejskiego domu mieszkalnego na Białostocczyźnie – wyniki badań z lat 2012-2013, „*Architecturae et Artibus*”, nr 20 (2/2014), s. 50-64;

A. Biernacka, N. Garwolińska, J. Szewczyk, *Fenomen domu wiejskiego na Podlasiu (z badań we wsi Olendy w gminie Rudka w 2014 roku)*, „*Architecturae et Artibus*”, nr 22 (4/2014), s. 5-26;

M. Remiszewska, Z. Sawicka, J. Szewczyk, *Nowe wyniki badań wnętrz wiejskich domów mieszkalnych na Białostocczyźnie – na tle dwustuletnich badań miejscowej tradycji kształtowania przestrzeni mieszkalnej*, „*Architecturae et Artibus*”, nr 22 (4/2014), s. 62-87;

B. Drągowska i in., *Nowe wyniki badań systemów piecowo-kominowych z drugiej połowy XX wieku w wiejskich domach gminy Michałowo*, „*Architecturae et Artibus*”, nr 23 (1/2015), s. 10-24;

M. Daniszewska, *Wyniki badań pieców kaflowych w domach wiejskich w gminach Siemiatycze i Dobrzyniewo Duże*, „*Architecturae et Artibus*”, nr 25 (3/2015), s. 10-24.

Ponadto w kilku publikacjach studentów WA PB zaprezentowano wyniki równoległych poszukiwań tuż poza terenem województwa podlaskiego:

M. Bujnik, *Dom wiejski we wsi gminnej Rossosz we wspomnieniach mieszkańców (komunikat naukowy)*, „*Architecturae et Artibus*”, nr 23 (1/2015), s. 5-9;

A. Germel, *Dom przy ul. Nowomiejskiej 38 w Liwie jako przykład wernakularnych wartości w drewnianej architekturze Mazowsza (komunikat naukowy)*, „*Architecturae et Artibus*” nr 24 (2/2015), s. 5-11;

A. Sołowińska, *Budownictwo z polan opałowych w gminach Nur i Boguty w województwie mazowieckim*, „*Architecturae et Artibus*”, nr 24 (2/2015), s. 27-32.

INVENTORIES OF RURAL HOUSE INTERIORS IN THE COMMUNES OF HAJNÓWKA AND DUBICZE CERKIEWNE – NEW RESULTS OF FIELD RESEARCH

The author presented a fragment of the outcome of field research conducted in selected villages in the voivodeship of Podlasie (complete investigations were carried out with the participation of students of the Faculty of Architecture at the Białystok University of Technology). The studies took place at the end of 2015 and the beginning of 2016 and involved old but still inhabited rural houses, whose interiors made it easiest to recognise aesthetic-functional models from the past.

Documentation consisting of photographs and drawings was obtained for the interiors of more than ten houses. The publication in question features some of the graphically more detailed material showing in orthogonal projects (ground plans and cross sections) not only the configuration of the interiors but also the outfitting of three residential houses in the commune of Hajnówka. The author intended to record in the drawn documentation the current state without resorting to correcting, enhancing, or improving the drawings or omitting any of the details. The material is presented in its capacity as a source to be further used by architects, ethnographers, and culture and regional studies experts.